

«ИСКУССТВО ЕСТЬ ЯЗЫК ХУДОЖНИКА...»

Рецензія на книгу

Козлик І. Літературознавчий аналіз художнього тексту/твору
в умовах сучасної міжнаукової та міжгалузевої взаємодії. Брно, 2020. 235 с.: іл.

Шестакова Елеонора Георгіївна

доктор філологічних наук

Донецьк, Україна

shestakova_eleonora@mail.ru; shestakovanora2016@gmail.com

orcid.org/0000-0003-2000-9208

Так склалося, що за останній рік довелося писати декілька рецензій на роботи відомих, авторитетних дослідників, які тривалий час займаються проблемами літературознавства, медіалінгвістики. Щоразу читання книги перетворюється на складну подорож з різноманітними відкриттями, сюрпризами, на напружений, фахово, етично відповідальний діалог з її автором/авторами, коли серед безлічі варіантів тексту рецензії остаточний прояснював, передусім для мене, коло нових дослідницьких завдань та проблемних полів. Це був той «фаховий зиск», який неодмінно передбачає повільне знайомство з науковою роботою, – задоволення та розкіш інтелектуального гедонізму, давно відсунути на маргінеси, а то й загублені в нашу епоху звичок і ритму «швидкого життя», різноманітного «фаст-фуду».

Повільне читання тексту лекцій – це ще й намагання уявити живу комунікацію з її сюжетом, структурою, усіма дрібницями, які неодмінно виникають між викладачем та слухачами курсу. Текст лекцій набагато інтимніший, ніж текст суто наукового дослідження, бо відкриває для слухачів, читачів аксіологічні, етичні підґрунтя того, що та чому відібрав його автор з безлічі матеріалу. В тексті лекцій, навіть коли вони видані, наукові об'єктивність, обґрунтованість, послідовність, зорієнтованість на факти, достовірність, переконливість, чіткість викладення, дотримання методологічної системи не можуть закрити або перекрити особистісні принципи, переконання, впадіння автора. Більш того, в тексті виданих лекцій, так би мовити, офіційно-публічний та індивідуально-інтимний портрети автора збігаються і проявляють те, що є його фаховою культурою і етикою, без яких чи поза якими науковець, викладач не може відбутися. Як писав М. Бахтін, коли в 40-х рр. минулого століття розмірковував над питанням самосвідомості та самооцінки, що виявляються у автобіографіях, сповідає: «Я ставлю себе на сцену, але не перестаю відчувати себе самого у собі. Неможливість відчуття себе цілковито поза собою, сповна у зовнішньому світі, а не по *дотичній* до цього зовнішнього світу. Пуповина тягнеться до цієї дотичної» (курсив автора – *Е.Ш.*) (Бахтін 2000: 241).

Зрозуміло, виданий окремою книгою текст наукових лекцій – це не жанровий різновид автобіографії чи сповіді, проте йому через позиції, статус, роль, завдання викладача притаманні певні ознаки цих жанрів. Їхній провідний герой – людина, яка добровільно вивела себе на сцену, але не як актор, а особистість, що бере відповідальність за навчання, просвіту, виховання, що оголює засади, принципи, механізми процесу фахового зростання, власних змін разом із тим, кого вчить. Саме тому писати рецензії на тексти лекцій складніше. Мусиш відразу зробити вибір: або піти формально-змістовним шляхом, окреслити загальні структуру, завдання, цілі курсу загалом, окремих лекцій, показати їх вдалі, сильні, слабкі місця з точки зору прийнятих поглядів, підходів до предмета, методик викладання, або зрозуміти та позначити ті причини, наслідки, влучність та природні, невід'ємні втрати від того вибору, який зробив автор. Тут і постає неймовірно складна колізія, накреслена М. Бахтіним: «Світ завжди переді мною, і хоча він є й позаду мене, я завжди відсовую себе на його край, на дотичну до нього» (Бахтін 2000: 242). Як на мене, то цікавіше з'ясовувати процес, причини, шляхи пересування на край світу, що роблять горизонт, світ попереду дослідника, а разом з ним слухача, читача курсу лекцій майже безмежними.

Вже в анотації до роботи, яку рецензую, напрочуд чітко та просто зазначено: «У книзі Ігоря Козлика – українсько-го літературознавця, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри світової літератури і порівняльно-го літературознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна) на тлі сучасних інтерпретаційних методик розглянуто теоретико-методологічні аспекти академічного літературознавчого аналізу явищ красного письменства. Для студентів-філологів, аспірантів і викладачів літературознавчих дисциплін у вишах». У перших абзацах Вступу так само легко та зрозуміло сформульоване завдання книги від першої особи. Воно звучить навіть у надрукованому вигляді як репліка звичайного, напрочуд живого та дружнього діалогу: «Я намагатимуся говорити про те, що забезпечує фахову компетентність літературознавчого дискурсу, незалежно від того, в якому дослідницькому напрямі він оприявнюється і від того, якої конкретної національної літератури він стосується» (Козлик 2020: 4). Так п. Козлик окреслює провідні засади для літературознавства та ідейні, аксіологічні, фахові позиції, принципи, керуючись якими буде розповідати про нього. Фахово вдало, чітко формулює і сутність того, що відбувається та як потрібно розуміти, підбирати методи, підходи для аналізу, інтерпретації художнього твору в умовах сучасної міжнаукової, міжгалузевої взаємодії – літературознавчого дискурсу.

Разом з Р. Бартом, Н. Арутюновою та взагалі лінгвістами ми звикли, що дискурс – це, передусім, мова, яка занурена у життя, коли сенс того, що зафіксоване у тексті, принципово неможливо почути, зрозуміти без того

відлуння, що існує, розгортається в ньому, ввійшло до нього з простору *живого життя*. Так само і сучасна наука про словесність, особливо про красне письменство, не може не враховувати ті складні, об'ємні фонди, фони, засади суспільно-політичних, культурних, релігійних, історичних, економічних, ідеологічних, гендерних, національно-етнічних, соціально-повсякденних, побутових форм життя, які зумовлюють не лише позицію, світобачення митця, а й неодмінно створюють підґрунтя для точки зору науковця. Сучасне літературознавство та, головне, фахова розповідь про нього, намагання позначити, охарактеризувати його систему, принципи, витоки, засади появи, розвиток, методології течій, напрямів, шкіл, знакових особистостей, їхні взаємодії неможливі без урахування та аналізу завжди складного і завжди важливого відлуння зовнішнього соціально-культурного світу, в який воно занадто глибоко занурене.

Сучасне літературознавство все більше стає дискурсом, бо все більше враховує не лише природу, особливості світу художньої літератури, а й приходиться до усвідомлення неможливості зрозуміти та описати багато процесів, образів, ідей, сюжетів, конфліктів, особливостей їхнього втілення без залучення знань, мови, методів інших галузей соціогуманітаристики. Літературний процес усе більш вимагає від дослідника враховувати такі факти, чинники, ситуації, умови, які прояснюють одночасно і художньо-естетичні, і соціально-культурні, і національно-історичні, ідеологічні, колективні й водночас глибоко неповторні, індивідуальні особливості, закономірності та, своєю чергою, багато в чому зумовлюють його наукові мову, принципи, підходи, світобачення. Аналіз, інтерпретація художнього тексту/твору все частіше та більше стає копітким науковим обґрунтуванням дослідником світовідчуття, яке спонукає саме так бачити, відбирати, тлумачити художню словесність. У просторі гуманітаристики співіснують такі різні підходи, практики, які вимагають позафілологічного знання, обізнаності та тактовності, наукової послідовності, чіткості: традиційне літературознавство, фрейдизм, марксистська, постколоніальна, феміністична, гей-лесбійська критики... Їхні мови, методи, прийоми водночас і важко, і цікаво застосовувати, коли досліджуєш текст красного письменства, бо літературознавство все більше стає дискурсом та висуває відповідні вимоги до тих, хто вирішує бути філологом. Ігор Козлик це зафіксував у провідній меті лекцій та дотримувався її протягом усього курсу. В нього вдалася струнка, послідовно вибудована, виважена розповідь про літературознавчий дискурс, яка приймає різні жанрово-стилістичні форми: від традиційного об'єктивного викладення матеріалу до удаваного діалогу із собою, читачем, коли коло питань та відповідей розширює, змінює той науковий горизонт, що завжди має залишатися попереду науковця. Зміни реєстру викладення матеріалу не є штучними, бо природно об'єднані однією важливою рисою.

Для п. Козлика принципово суттєвим є не лише продемонструвати і загально охарактеризувати складну мапу сучасного літературознавства, а й чітко зазначити етичні, ціннісно-фахові засади сучасної університетської, принаймні гуманітарної, освіти та ролі в цьому філологів, філософів другої половини ХХ ст. Автор починає курс лекцій про літературознавство з апеляції до епохи панування французької гуманітарної еліти 60-х рр. та наголосу на важливості свободи: «Бартівське сприйняття викладання як можливості у присутності слухачів-студентів «вголос пережити марення власного дослідження» спирається на прагнення до свободи, яке є вихідним у гуманітарній діяльності французького семіолога. Йдеться про свободу, якої неможна досягти раз і назавжди. Йдеться про свободу, яку потрібно досягати щоразу, щодня, яка перебуває у стані перманентного становлення і є наслідком свідомих зусиль індивіда. Водночас ідеться про свободу, яка є фактором, що об'єднує викладача і студента, письменника і читача, автора тексту і його реципієнта в єдино можливій продуктивній площині діалогічного спілкування, коли ніхто нікого не намагається завоювати, підкорити, поневолити. Адже істина народжується не у суперечці (змаганні), а саме у діалозі, позбавленому насильства: у діалозі немає переможених, і співрозмовники отримують задоволення від самого факту спілкування, у процесі якого щось для себе відкривають» (Козлик 2020: 5–6). Такий наголос та розповідь про вступну лекцію Р. Барта, яку він прочитав у Колеж де Франс, не виглядають штучними, їм не притаманна вульгарна патетика тривіального ритора, який шукає безпрограшні місця у давно знайомих роботах, немає і банальної спроби провести історично-культурні паралелі між революційним, інтелектуальним розвоєм Франції 60-х рр. ХХ ст. та нашим сьогоднішнім. Навпаки.

Стереотипна піднесеність, яка мала виникнути тут, відкривається іншим боком, демонструючи пересунення позиції автора на край світу, про що розмірковував М. Бахтін. Це досягається простим, влучним прийомом інтимізації розповіді про літературознавство: п. Козлик з першої сторінки послідовно насичує текст лекцій фотографіями вчених. Це не формально підібраний ілюстративний матеріал, метою якого є загальне ознайомлення аудиторії з провідними гуманітаріями ХХ ст., щоб лише знали в обличчя Барта, Фуко, Шпета, Максимовича, Бахтіна, Лотмана та інших. По-перше, це спеціально відібрані фото (у тих випадках, коли це можливо з об'єктивних причин), які тонко, крізь гру емоцій на обличчях, проявляють характер тих, хто творив сучасний літературознавчий дискурс, ширше – гуманітаристику. По-друге, фотопортрети, як картини у залах музею, скомпановані так, що вибудовується цілісний образ гуманітарного дискурсу, в якому візуальна частина продовжує, поглиблює наукову розповідь про серйозні питання теорії літератури. Так, Гадамер, що прямо дивиться на співрозмовника та щиро, від усього серця посміхається, урівноважується, віддзеркалюється одночасно іронічно проникливим, неначебно розсіяним, спрямованим дещо вбік поглядом Мамардашвілі, Фромм з Косіковим нібито тут-та-зараз ведуть розмову, а відкритий, доброзичливий погляд Саїда із самотнього фото запрошує до діалогу.

Таке поважливе ставлення до постатей науковців притаманне і до напрямів, підходів, шкіл, методів літературознавства, обґрунтування їхніх концепцій. Це відбивається на загальній композиції тексту лекцій, яка передбачає постійне повернення, обертання навколо центральної проблеми: підґрунтя і особливості літературознавчого дослідження художньої літератури. Саме тому лекції структуровані у два модулі: перший присвячено «наявним

методикам інтерпретації літературно-художньої продукції», другий – «літературознавчому аналізу художнього тексту/твору у площині академічної науки про літературу» (Козлик 2020: 234).

У першому модулі у п'яти лекціях з позиції історико-хронологічної послідовності розглянуті провідні, добре знані, давно визнані напрями сучасного – ХХ ст. – літературознавчого дискурсу: до-систематичний підхід, марксистська критика, психоаналітична критика, лінгвістично орієнтована критика, формальна школа, структуралізм, наратологія, постструктуралізм, деконструкція, постмодерністська критика, новий історизм у США, культурний матеріалізм у Великобританії, постколоніальна критика, феміністична критика, гей-лесбійська критика, екокритика, літературознавча оніристика. Другий модуль складається з п'яти лекцій, в яких теж у хронологічній послідовності представлені такі теми: Перетцівська класифікація методів дослідження словесного мистецтва, класифікаційний варіант Л.Т. Білецького, академічна класифікація наукових шкіл у східнослов'янському літературознавстві радянських часів, системно-синергетичний варіант поділу методів вивчення літератури, методи дослідження літератури у базових галузях академічного літературознавства, літературно-художній твір як об'єкт аналізу в академічному літературознавстві, літературний текст як об'єкт літературознавчого аналізу. Кожен модуль закінчується висновками, а наприкінці книги наводиться покажчик імен.

Здавалося б, що у цьому моменті автор пішов загальноприйнятим шляхом: позначити та охарактеризувати стан сучасної науки про літературу. З одного боку, це так. І це добре, бо упорядкування розлогого, насиченого прізвиськами, назвами, подіями, обставинами, фактами матеріалу краще за все відбувається за принципами історико-культурної послідовності, логіки наступності. У цьому плані автор книги віддав належне традиційному підходу у викладанні. З іншого боку, вражає висока фахова і філологічна, і педагогічна культура підбору, вибудовування матеріалу п. Козликом.

Усі лекції мають одну структуру та манеру представлення матеріалу: від загальної характеристики обставин, причин виникнення, історичних меж існування, позначення ідеологічних, теоретичних принципів напряму через систему коментарів до певних конкретних питань, аспектів, а також низку прикладів до підсумовуючого узагальнення. При цьому текст лекцій вдало розширюється, поглиблюється за рахунок послідовної актуалізації енциклопедично-словникового жанру. В наш час панування Інтернету, а в ньому – пошукових систем, які здатні за лічені миті видати великий обсяг інформації з будь-якого питання, п. Козлик знову йде традиційним для викладача шляхом. Він, як справжній інтелектуал, що дбає про свою фахову репутацію, ретельно, включаючи наголоси на назвах та прізвиськах, наводить у посторінкових посиланнях довідки про дати життя, важливі факти біографії, провідні роботи науковців, вводить часто посилання на них у мережі, загальне визначення термінів, понять, якими послуговується. Текст лекцій не передбачає, не вимагає від його уважного читача, що дуже важливо, переключення уваги з метою пошуків, уточнення тієї чи іншої інформації. Цей текст лекцій є самодостатнім, що, на моє переконання, – ознака фаховості п. Козлика в методиці викладання. Автор книги добре розуміє складність, перенасиченість свого предмета різними поняттями, знаннями з різних галузей гуманітаристики, які мають бути у читача, як усвідомлює і те, що не все можливо утримувати у пам'яті, щось завжди потрібно пригадати, прояснити, а тому етично і доречно дає читачеві таку можливість. Так вибудовуються доброзичливі стосунки між автором і його аудиторією, яка може разом з ним формувати, коректувати свої фахові літературознавчі самосвідомість та самооцінки. Це, зрештою, те, про що й розмірковує М. Бахтін.

Проте таке етично, фахово дбайливе ставлення п. Козлика до своєї слухачької, читацької аудиторії не означає послаблення фахових вимог до неї чи потурання інтелектуально-освітньому «фаст-фуду», «готовій їжі», коли цій аудиторії потрібно лише прочитати, запам'ятати та переказати матеріал лекцій. Навпаки. Книга доволі щільно насичена посиланнями, пригадуваннями, натяками на власне художні твори, які представляють різні епохи, жанри, національні літературні процеси. Корпус красного письменства, на який постійно спирається автор, включає тексти від Античності до сьогодення. І знати їх потрібно доволі гарно: не лише на рівні сюжету та провідних героїв, а й особливостей поезики, мови, ідейно-художніх, політичних позицій їхніх авторів. Якщо читачеві не властиві стійкі знання з текстів, історії появи, життя творів, дискусій у світовій художній літературі, і культура їхнього опанування, то багато що з лекцій п. Козлика пройде повз нього. Якщо читачеві не притаманні фахові звички до безперервного перебування у просторі новинок найновішого красного письменства, то він після цих лекцій буде відчувати брак не лише знань, а й філологічної культури. Так п. Козлик не лише вчить, а й виховує молодих філологів.

Є ще один момент, який не можна оминати, коли розмірковуєш над текстом цих лекцій. Їхньому автору вдалося тонко та природно поєднати розповіді про різні епохи життя вітчизняного літературознавства та його митців від часів Університету св. Володимира, що у Києві, через радянські часи до доби формування літературознавчих шкіл на Слобожанщині, Сході України. При цьому вітчизняне літературознавство, його обличчя знову-таки природно вбудовані у загальноєвропейський гуманітарний простір з притаманними йому в ХХ ст. пошуками, ідеями, науковими мовами. Це зроблено таким чином, що не відчуваються соціально-політична, історична, ідеологічна напруга, карколомні зміни епох, трагічні втрати, хоча автор постійно наголошує на складній долі української науки на тлі цих подій. Навпаки. Перш за все п. Козликом виразно виявляються суто наукові переконання, принципи, підходи, спадок тих, хто вже став історією вітчизняної філології: Перетц, Адріанова-Перетц, Потєбня, Максимович, Драгоманов, Білецький, Петров-Домантович, Гіршман, Гром'як, Гольберг, Фрізман...

Звісно, що книзі п. Козлика притаманні й огріхи. Наприклад, немає згадки про релігійне літературознавство, про компаративістику взагалі, а не лише літературну, до якої п. Козлик звертається у II модулі. А це апіорі означає, що такі напрями гуманітаристики, які працюють на зіставленні текстів художньої/нехудожньої літератури, красного письменства/візуальних мистецтв (живопис, кіно-, телетекстів), феномен мережевої літератури,

не увійшли до кола питань, що розглядалися. Обійшов автор увагою і такі напрями, як новий критицизм, автобіографічна теорія, теорія подорожей, архетипне/міфологічне літературознавство, теорія рецепції. Можна цим п. Козлику дорікнути, але чи потрібно? Бо якщо погодитися на такі зауваження, то чому не запитати про наймодніші течії літературознавства, які зараз починають проникати до нас з англосаксонського світу, на кшталт *recycling* (Thøgersen, 1996; Recyclables, 2001; A Culture of Recycling, 2011; Recycling Virginia Woolf, 2021)? Вважаю, що пояснення таке: автор тексту лекцій накреслив і вдало охарактеризував загальну мапу сучасного літературознавства з притаманними їй складними зв'язками, навчив, як нею користуватися, а відкриття та опис нових течій сучасної гуманітаристики – справа вибору кожного з читачів. Головне в тому, що є мапа і засадничі принципи, за допомогою яких можна зрозуміти, досягнути мови літературознавства.

Коли вже закінчувала писати цю рецензію, натрапила у відомому виданні «НЛО» (1'21) на цікаву та показову з багатьох моментів дискусію, яку викликала книга болгарського літературознавця Галина Тиханова «Народження і смерть літературної теорії». Не буду її переказувати, лише зазначу, що, попри спокусливість пристати на цю ідею смерті літературної теорії, яка вже знайшла прихильників, цього не варто робити з багатьох причин. Одну з них чітко позначив п. Зенкін, який взяв участь в обговоренні книги: «...Тиханов дивиться на теорію (літератури – Е.Ш.) зовні, як історик ідей, що прийшов пізніше» (Книга как событие,... 2021). Ця теза вражає відвертістю і правотою фахового гуманітарія, який поважає та любить свій фах. У тексті лекцій п. Козлика немає точки зору зовні на літературознавчий дискурс. І це викликає повагу, бо, як влучно зазначив Потебня, «искусство есть язык художника», так само літературні терміни, поняття, ідеї, образи, сюжети є мовою літературознавця, а рідної мови не зрікаються, лише вдосконалюють.

Література:

1. Бахтин М.М. К вопросам самосознания и самооценки... Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. Санкт-Петербург : Азбука, 2000. С. 241–248.
2. Книга как событие. Galin Tihanov. The Birth and Death of Literary Theory: Regimes of Relevance in Russia and Beyond. Stanford : Stanford University Press, 2019. *НЛО* 1. 2021. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/167_nlo_1_2021/ (дата звернення: 21.04.2021).
3. Козлик І. Літературознавчий аналіз художнього тексту/твору в умовах сучасної міжнаукової та міжгалузевої взаємодії. Брно, 2020. 235 с.
4. A Culture of Recycling / Recycling Culture? (Literary and Cultural Theory). / New edition by Wojciech Kalaga (Editor), Marzena Kubisz (Editor), Jacek Mydla (Editor). 2011. URL: <https://www.amazon.com/Culture-Recycling-Literary-Cultural-Theory/dp/3631601638> (дата звернення: 21.04.2021).
5. Recyclables: Critical Approaches to Cultural Recycling. *Fabula*. University of California. 1 September 2001. URL: https://www.fabula.org/actualites/recyclables-critical-approaches-to-cultural-recycling_2378.php (дата звернення: 21.04.2021).
6. Recycling Virginia Woolf in Contemporary Art and Literature. / Edited By Monica Latham, Caroline Marie, Anne-Laure Rigeade. August 20, 2021. URL: <https://www.routledge.com/Recycling-Virginia-Woolf-in-Contemporary-Art-and-Literature/Latham-Marie-Rigeade/p/book/9780367701147> (дата звернення: 21.04.2021).
7. Thøgersen John. Recycling and Morality: A Critical Review of the Literature Show all authors. *Environment and Behavior*. July 1, 1996. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0013916596284006> (дата звернення: 21.04.2021).

References:

1. Bahtin, M.M. (2000). *K voprosam samosoznaniya i samoocenki...* [On the issues of self-awareness and self-esteem...]. *Avtor i geroy: K filosofskim osnovam gumanitarnih nauk* [Author and Hero: Towards the Philosophical Foundations of the Humanities]. Sankt-Peterburg: Azbuka. P. 241–248 [in Russian].
2. *Kniga kak sobitie* [Book as an event] (2021). Galin Tihanov. The Birth and Death of Literary Theory: Regimes of Relevance in Russia and Beyond. Stanford: Stanford University Press, 2019. *НЛО* 1. Retrieved from: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/167_nlo_1_2021/ [in Russian].
3. Kozlik, I., (2020). *Literaturoznachii analiz hudojnogo tekstu/tvoru v umovah suchasnoi mijnaukovoyi ta mijgaluzevoyi vzajemodiyi* [Literary analysis of an artistic text/work in the conditions of modern interdisciplinary and intersciences interaction]. Brno, 235 p. [in Ukrainian].
4. A Culture of Recycling / Recycling Culture? (Literary and Cultural Theory). New edition by Wojciech Kalaga (Editor), Marzena Kubisz (Editor), Jacek Mydla (Editor). (2011) Retrieved from: <https://www.amazon.com/Culture-Recycling-Literary-Cultural-Theory/dp/3631601638>.
5. Recyclables: Critical Approaches to Cultural Recycling. *Fabula*. University of California. 1 September (2001). Retrieved from: https://www.fabula.org/actualites/recyclables-critical-approaches-to-cultural-recycling_2378.php.
6. Recycling Virginia Woolf in Contemporary Art and Literature. Edited By Monica Latham, Caroline Marie, Anne-Laure Rigeade. August 20 (2021). Retrieved from: <https://www.routledge.com/Recycling-Virginia-Woolf-in-Contemporary-Art-and-Literature/Latham-Marie-Rigeade/p/book/9780367701147>.
7. Thøgersen John. (1996). Recycling and Morality: A Critical Review of the Literature Show all authors. *Environment and Behavior*. July 1. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0013916596284006>.